

Madzsar Lili visszaemlékezése

Ugy adódott az életem, hogy szinte mindenkit ismertem, akit érdemes volt ismerni a század elején. Gyerekkorom nagy részét Jászi nagyanyám ~~paradisi~~ villájában töltöttem, ahol igazán sok olyan ember megfordult, akikről később utcát neveztek el. Felnőtt koromban sokszor el is mosolyodtam rajta: én minden utcát bácsinak szólítottam valaha, Dózsa Györgyöt kivéve. Az emlékeim valószínűleg nem nagy jelentőségűek, de számomra fontosak és mások számára is érdekeseek lehetnek.

Egyszer egy riporter azt kérdezte tőlem, beszéljek arról, hogy miket mondott nekem *Ady*. Miket mondott volna? Semmit. Akkoriban nem volt egy gyerek olyan fontos, hogy egy bácsi odaálljon velem diskurálni. Ez nem volt szokás. Arra azonban például emlékszem, amikor Bandi bácsi nálunk, nagyanyaméknál ebédelt (ez gyakran előfordult), nagymamám megkérdezte: „Bandi, maga mindig ilyen sokat cigarettázik? Mennyit szív naponta?” „Hatvanatnyolcvanot, de csak azóta, amióta eltiltottak az alkoholtól.” Mint gyereket, megdöbbenetek ezek a számok.

Antialkoholista-környezetből származtam, édesapám a *Good Templár* rendnek volt az úgynevezett „nagytemplárja”. Talán 18 éves voltam, amikor életemben az első rumos teát megittam. Annyira tilos volt ez nálunk. A *Good Templár* antialkoholista-világszervezetnek egy svájci egyetemi tanár, *August Forel*, egy nagyon kedves öreg bácsi volt a vezetője. Akármilyen furcsának hangzik, de akkor Svájcban volt legrosszabb az alkoholfogyasztási statisztikája. Apám csatlakozott Forel törekvéseihez, mert itthon is nagyon időszerűnek és fontosnak tartotta az alkoholizmus visszaszorítását. *Hollós Józseffel*, *Stein Fülöppel* és másokkal együtt folytatott munkáját a hivatalos szervek gátolták, ahol csak tudták, hiszen az állami jövedelemnek jelentős része származott az alkoholból.

Adyt nagyon kedvelte a családnak, de édesanyám az *Elbocsátó szép üzenet* után megharagudott rá. Attól a pillanattól kezdve nem volt hajlandó szóba állni vele. Nekem, mint gyerekeknek azt mondta, hogyha Bandi bácsi telefonál, azt kell mondani, nincs itthon senki, ne jöjjön. *Lédát* személyesen ugyan nem ismerte, de asszonyi szolidaritásból *Ady* eljárását elítélte. *Ady* persze továbbra is rendszeresen vendég volt Pasaréten. *Oszikának* (*Jászi Oszkár*) a dolgozószobájába ritkán léptem be. 1913–14 telén egyszer benyitottam és ott ült a széken egy idegen bácsi. Szunyókálhatott, mert engem észre sem vett. Viszszahúzódtam, s izgatottan jelentettem nagyanyámnak, aki megnyugtatóan, hogy nincs annak semmi rossz szándéka, majdnem minden este ott ül. Az a feladata, hogy Bandi bácsit éjszaka hazakísérje, útközben támogassa.

Ady és *Reinitz Béla* nálunk ismerkedtek össze. Adynak a *Népszavában* megjelent versei közül *Reinitz* már sokat megzenésített anélkül, hogy személyesen ismerték volna egymást. A szüleim ezért meghívták őket együtt, s *Ady* itt hallotta először megzenésítve saját verseit. Akkortájt aztán estéknként nehezen tudtam elaludni a szomszéd szobában, mert *Reinitz* bácsi gyakran éjszakába nyúlóan verte a zongorát.

Hárman csináltak halotti maszkot Adyról. A szüleim a *Vedres Márkét* tartották a legjobbnak, ezt örítették meg. Aztán van Adytól egy dedikált fényképem is: „Jásziéknak, legszeretőbb Ady”.

Azon az asztalon, melyen Ady halotti maszkja áll, valamikor maga *Petőfi* is írt. Nagykárolyból, nagyapáméktól került hozzánk. Egy gyönyörű mellszobor Jászi nagyanyámat ábrázolja. *Pátzay Pali* készítette, aki szegről végről ugyancsak rokonunk. Az egyik fényképen édesapám és Lujza néni, Szabó Ervin édesanyja látható. A Tolnai Világlexikon szerkesztőségét – *Tolnai Simont, Kosztolányi Dezsőt* – ábrázoló fényképet *Dési Hubert* sógornője csinálta.

Ugyancsak ismerős arc *Stromfeld Aurélé*, aki családunk egyik legszívélyesebb barátja volt. Apámmal a szociáldemokrata pártban is együtt voltak. Nem volt ő tagja a vezetőségnek, mint ahogy azt sokan állítják. Nagyon szerettem őt, nagyszerű ember volt. A *Természetbarát Szövetség* összejöveteleit használták fel titkos gyűlések megtartására. Az erdei tisztások köré őrszemeiket állították, s tartották az előadásokat a fiatal munkásoknak. A rendőrség tudta, hogy valami nincs rendjén, de elfogni nem tudtak senkit, mert abban a pillanatban, ha idegen, gyanús ember közeledett, jött a füttyjel és akkor ők már magyar nótákat daloltak. Azt írták, hogy a Horthy-érában a vezetőség tagja volt, de én tudom, hogy ez soha nem volt így. Ő mindig az illegális párttal tartotta a kapcsolatot. 1927-ben halt meg hirtelen. Akkortájt határozta el, hogy végleg kimegy a Szovjetunióba. Úgy volt, hogy először ideszökik hozzánk, Simaiékhoz. Természetesen ennek itt is titokban kellett volna maradnia, hiszen a csehszlovák hatóságok minden további nélkül kiadták volna a magyaroknak. Az akkori Csehszlovákia nem volt éppen kommunista-barát! Hirtelen halála miatt terve nem valósulhatott meg. Birtokomban van az a levél is, amelyben Jászi nagymama leírja Aurél bácsi halálát.

Ezt a két könyvszekrényt Szabó Ervin végrendeletileg az apámra hagyta. Nekem ezt így kimondani még mostanában is furcsa, hiszen én mindig „Ervin bácsit” ismertem. Kisgyerek koromtól az ő haláláig csaknem mindennap találkoztam vele. Egy nagyon aszthenikus, cingár ember volt. Külsőleg is látszott rajta, hogy nem egészséges. Persze mindezt én gyerekkoromban nem tudtam. Azt sem tudtam, hogy az egyik szeme üvegből van. Pedig naponta együtt voltam vele. Igaz, rajta mindig szemüveg volt. Úgy tudom, valami tébcés folyamat miatt kellett megoperálni Lipcsében a szemét. Ezután a műtét után is Jászi nagyapámékhoz jött le megpihenni Nagykárolyba és ott töltötte az egész nyarat. Szabó Ervin akkor nemcsak egészségileg, de anyagilag is igen gyengén állott. Két barátjának – a Lorenz fivéreknak – váltót írt alá és azal tönkrement.

Jászi Oszkár a nagybátyám volt. Azt mondják, hogy ő az idők folyamán sokat veszített progresszivitásából. Hát kérem szépen: ő egy nagyon veszélyes ellenfele volt mindig a kommunizmusnak. Talán a legveszélyesebb. Ugyanis a kisujjában volt *Marx* és *Engels*. Vele nem lehetett úgy vitatkozni, hogy valaki vallamit megalapozatlanul állítson, mert ő azonnal meg tudta az ilyesmit cáfolni. Ő igenis polgári volt, mindig határozottan állította, hogy polgári radikális mozgalmat akar, és semmiesetre sem kommunizmust. Ennek bizonyítéka az is, hogy a kommün alatt hagyta el Magyarországot: 1919. május 1-jén. Mindezek ellenére például *Károlyi Mihállyal* ők mindig jóban voltak. Oszkár engem nagyon szeretett. Utoljára 1947-ben azért jött át Amerikából, hogy még egyszer találkozhatnánk. Itt volt néhány hétig nálunk Kassán, majd innen Pestre, azután pedig Párizsba utazott. Azt mondta, hogy még egyszer talál-

kozni akar Károlyival. Ha politikailag el is távolodtak egymástól, azért a legjobb barátok maradtak. A politikai véleménykülönbség közöttük semmiesetre sem vált ellenségeskedéssé. Károlyné Andrassy Katinka mindig nyíltan emlegette, hogy milyen kedves és jó volt hozzájuk apám jugoszláviai emigrációjuk idején.

Jászi Oszkára visszatérve: én vele szinte mint testvéremmel együtt nőtem fel. Amíg meg nem nősült, együtt laktunk. A nemzetiségi politikáról vallott felfogását csak később ismertem meg tudatosan, de ez pontosan egyezett azal, amit gyerekkoromban tapasztaltam. Rendszeresen jártak hozzánk a különböző nemzetiségek képviselői. Például Hodza bácsi (= dr. Hodza Milán) és sokan mások. Sokat vitatkoztak, de például olyat, hogy „buta tót”, vagy „piszkos oláh”, nevetséges lett volna hallani a mi lakásunkban. Nagyon tiszteletben tartották egymást, és a szomszéd népeket. A nemzetiségi politikát illetően én ilyen légkörben nőtem fel, s nehezen tudtam elviselni, amikor az ellenkezőjét tapasztaltam az életben.

Jászi Oszkár – bár ő maga is szabadkőműves volt – nem szerette a szabadkőművességet. Mihelyt nyugatra ment, azonnal abba is hagyta az érintkezést velük. Ebben valószínűleg az is szerepet játszott, hogy ott egészen más színezete volt a szabadkőművességnek. Náluk a martinovicsi szellem maradt meg, de például Angliában a nagymester a walesi herceg volt. Szóval ott olyan főúri színezetet kapott. Amerikában pedig – ahogy nagybátyám mesélte – egész egyszerűen bohóckodássá fajult, a furcsa külsőségekre került a hangsúly. Ez nem érdekelte. Egyszerűen szégyellt volna velük menni. A francia irányzat hasonlított leginkább a magyarhoz.

Családunknak főleg apám révén voltak kapcsolatai a szabadkőművességgel. Ő, amíg Magyarországon élt, végig kitartott mellette, sőt az alatt a négy hónap alatt, amíg a Szovjetunióba emigrálása előtt itt Kassán tartózkodott, férjemet is beléptette. Céljuk elsősorban jótékonyági jellegű volt, szándékaik nagyon humanitáriusak voltak. A szabadkőművesek építették saját pénzükhöz az Almásy téren az első nyilvános gyermekkönyvtárat és a kassai dóm restaurálását is ők fizették. Ha valamihez pénz kellett, mindig a szabadkőművesekhez fordultak. Általában nem eredménytelenül, hiszen egyik alapfeltétele volt a szabadkőművességnek, hogy csak anyagilag független ember lehetett a tagja, főleg a jómódú polgárság soraiból. Nagyon haladó irányzatot képviseltek. Nem véletlen, hogy az I. világháború után a szembenálló felek e mozgalom keretében ültek le először tárgyalni fehérasztalhoz.

Apám jó anyagi körülmények között nevelkedett. Az egyetem elvégzése után *Hőgyes*nek volt az asszisztense, de az állást nemsokára otthagyta, mert meg akart nősülni. Annak ellenére, hogy nem nagy kedve volt a pénzkereső orvosi praxishoz, Pesten talán a legjobban menő fogorvosi rendelője volt.

Akkor még üldözésekben nem volt részünk, bár apám aktív politikai tevékenységet folytatott. Írt a *Szabad Gondolat* és a *Huszádik Század* című lapoknak, könyveket fordított. Akkoriban fordította le *Darwin* két művét, s Szabó Ervin révén *Kropotkin* könyveivel is kapcsolatba került, de a második kötet lefordítására a háború kitörése miatt már nem keríthetett sort.

Fényképezni nagyon szeretett és – állítólag – jól is tudott. Amikor már erőteljesen foglalkozott a szociális problémákkal, felvételeket csinált a pesti lakásviszonyokról. A nyomortanyákon, barlanglakásokban, a szemételepek környékén kialakult városrészekben készített nagyon sok diafelvételt, amelye-

ket előadásaihoz használt fel. A rendőrség természetesen tudta ezt. A következő történetnél én is jelen voltam, tehát mint szemtanú mondom el. Óbudán egy iskolaterem-félében tartott apám előadást. A terem zsúfolásig megtelt. A teremben és a környező utcákban is sok rendőr volt. Elöl álltak a rendőrtisztek a katedra körül. És akkor megjelent apám. Kezében a *Bibliát* hozta, semmi többet. Felnyitotta és felolvasta *Máté evangéliumából* azt, hogy a madárnak is van fészke, csak az ember fiának nincs, ahová lehajtsa fejét. Ezután elmondta, hány köbméter levegő szükséges egy egészséges lakásban s ezzel szemben mennyi jut egy budapesti lakásra. Ezután jöttek a fényképek. Konkrétan megmondta, melyik utcában, melyik lakásról készült, kik, hányan laknak benne, milyen alapterületen. Ez végig így ment. Nem lehetett beleszólni, mert semmi mást nem mondott. És akkor jött egy barlanglakás. Bejáratánál állt az egész család. Úgy látszik, nagyon büszkék lehettek, hogy fényképezik őket, mert mind mosolyogva állottak. Középen a családapa: egy rendőr. E kép láttán a teremben álló rendőrök zavartan egymásra néztek, az előadást azonban nem lehetett leállítani.

Apám szenvedélyesen szerette a könyveket, és rengeteget olvasott. Vonzotta őt a könyvtár, s amikor Szabó Ervin felajánlotta, hogy jöjjön át a fővárosi könyvtárhoz, nemsokáig habozott. Addig ez a könyvtár nem volt nyilvános, hanem csak a városháza könyvtára volt. Fejlesztésébe apámék hallatlan munkát fektettek. Apám készítette el az első mintakatalógust, ő dolgozta ki ennek rendszerét. 1913–14 telén Londonban, Párizsban és Berlinben tanulmányozta az ottani nyilvános könyvtárakat, hogy itthon is minél modernebb szervezetet lehessen csinálni.

Ez az aránylag nyugodt állapot rövid ideig tartott. Kitört az első világháború. Apámnak már a háború első hónapjaiban eszébe jutott, hogy gondoskodni kell az itthon maradt proliasszonyok és csecsemők védelméről. Akkor szervezte meg a *Stefánia Szövetséget* ennek a feladatnak az ellátására. Az első szülőotthont Pesten létesítette. Volt Batthyánynének egy óriási kertje, két eléggé rossz állapotban levő házzal. Edit néni *gróf Batthyány Ervinnek* az „ideális anarchistának” volt az édesanyja, s *Trefort Agostnak* a lánya. Ő ajánlotta fel az egyik épületet szülőotthonnak. Felszerelése, berendezése teljesen társadalmi gyűjtés alapján történt. Felhívással fordultak az emberekhez, hogy az otthon heverő és nélkülözhető csecsemőholmikat bocsássák rendelkezésükre. De nemcsak Pesten, hanem az egész országban – az akkori Nagy-Magyarországon – szervezte apám az anya- és csecsemővédelmet.

Otthon is mindig „barkácsolt” valamit – ahogy ma mondanák –, de az nem igaz, hogy helikoptert tervezett. Erről egyik életrajzíróját, *Kárpáti Endrét* is igyekeztem meggyőzni. A két Lorenz fivér, – Viktor és Vladimír – valahogy hirtelen apám társaságába került. Mint fiatal mérnökök a repülőgép tökéletesítésével foglalkoztak. (Nekik írt alá váltót Szabó Ervin, amit aztán élete végéig fizetnie kellett.) Tehát a találmány, melynek szabadalmáról fényképek is tanúskodnak, a Lorenz fivéreké volt, de mivel ők tökéletesen el voltak adósodva, az ő nevükre sem itthon, sem külföldön nem lehetett kiváltani „patentet”. Így került az ügybe apámnak, mint pártfogónak a neve, de magához a felfedezéshez neki semmi néven nevezendő köze nem volt.

Szeretnék helyesbiteni egy másik tévedést is. A felszabadulás után vizsgálat folyt abban az ügyben, hogy *József Attilát* miért, milyen körülmények között zárták ki a kommunista pártból. Az ügy minden részlete máig sem tisztázott, egyes vélemények szerint talán ki sem zárták. (Én olvastam Jó-

zsef Attila saját kezű levelét, amit a stósi *Fábry Zoltánnak* írt, amiben elpanaszolta a kizárását.) Mindenesetre döntő jelentőséget tulajdonítottak egy újságcikknek, amely az apám és *Sándor Pál* által szerkesztett *Társadalmi Szemlében* jelent meg *Pákozdy Ferenc* tollából 1933 februárjában. Ez a cikk támadás volt József Attila ellen. Apám 1945 után már nem élt, s *Sándor Pál* – kihasználva a lehetőséget – úgy védekezett, ahogy tudott. Azt állította, hogy a cikk megírásához neki nem volt köze, arra édesapám adta a megbízatást. Ezt a tényekkel határozottan meg lehetett cáfolni, hiszen apám a cikk megjelenését megelőző hónapokban börtönben volt, s minthogy eléggé rossz egészségi állapotban volt, idejött hozzánk Kassára, s egy ideig itt tartózkodott. *Sándor Pál* arra alapozta állításait, hogy apám haragudott József Attilára, s így akarta a pártból eltávolítani. Igaz ugyan, hogy József Attila valóban sokszor megzavarta apám előadásait, szemináriumait és nehezítette a többi fiatal, haladó íróval folytatott tárgyalásait, de az is igaz, hogy apám türelmes és jámbor természetű volt, s akkoriban éppen nem is tudott részt venni a lap szerkesztésében.

Apám életének néhány esztendeje már a húszas években is emigrációban telt. Először a bécsi emigrációval tartotta az összeköttetést, majd a sok gyanakvás, házkutatás, üldöztetés miatt maga is Bécsbe költözött. 1923-ig aránylag nyugodtan élt ott, s az emigránssajtónál (*Magyar Újság; Jövő*) dolgozott. Amikor *Horthyék* nagy pénzzel rendelkezve Prágában csináltak egy félig emigráns, kifejezetten jobboldali lapot, a *Prágai Magyar Hírlapot* és ez az utódállamokat gyorsabban el tudta látni híryanaggal, a bécsi újságok tönkrementek. Apám ekkor teljesen állás nélkül maradt és azt az ajánlatot kapta, hogy menjen le *Úszkübbe* (*Szkopje*) szanatóriumi orvosnak. Ott volt egy esztendeig, de a távollét és az itthoni bizonytalan helyzet olyannyira megviselte, hogy 1924-ben öngyilkossági kísérletet is elkövetett, de szerencsére megmentették. Ezután járta ki anyám, hogy hazajöhessen és szabadlábön védekezhesen. Itthon *Horthyék* felajánlották neki, hogy csinálja tovább a közegészségügyet, csak adja becsületszavát, hogy nem politizál. Erre ő azt mondta, hogy politika nélkül nem lehet közegészségügyet csinálni! Így aztán a legkülönbözőbb munkákat végezte, legnagyobbbrészt lexikonszerkesztéssel foglalkozott. A *Tolnai Világlexikon*, a *Társadalmi Lexikon* mellett kisebb lexikonok szerkesztését is csinálta, s közben természetesen az illegális párttal is tartotta a kapcsolatot, vezette a szemináriumait, többször is letartóztatták.

Édesanyám halála után véglegesen elhatározta, hogy kimegy a Szovjetunióba. Ez már régi vágya volt. Első lépésként 1935 őszén Sárospataknál illegálisan átjött hozzánk Kassára. Átszöktetésénél a férjem segédkezett. Egy itteni, *Koreny Árpád* nevű elvtárs Sárospatak környékén élő erdész rokonával egyeztek meg, hogy az elkíséri a határig, ahol *Koreny* és a férjem várják majd autóval egy megbeszélt helyen. Az erdész azonban útközben valamitől megijedt, s miután egy darabon elkísérte apámat, visszafordult. Elmagyarázta, hogy erre és erre menjen, s ott egy fa alatt várjon. Hideg volt és szakadt az eső. Apám ott állt egy fa alatt, s nem tudta, merre induljon. Meg kellett várnia a hajnalt, hogy az égtájak irányából tájékozódhasson, nehogy véletlenül visszafelé, Magyarországra induljon, hanem tovább, *Legenyemihályi* felé. Sikertől is ide eljutnia. Többszöri elmellőzés után végre itt találkozott össze a férjemmel és *Koreny*vel. Délután ötre értek ide, Kassára. Bár sok réteg ruha volt rajta, mindene átázott, átfagyott. Megállt a fürdőszobában, úgy vetkőztünk, úgy szedtük le róla ruhadarabjait. Rögön forró teát itattam vele és

megágyaztam neki. A szomszéd szobában ültünk és beszélgettünk, remélve, hogy a szörnyű éjszakát jól kialsusza. Egy negyedóra múlva nyílt az ajtó és apám megjelent pizsamában, mondván, hogy ő így nagyon unatkozik, inkább volünk beszélget. És még egy náthat sem kapott ettől a kalandtól.

Itt volt nálunk néhány hónapig. Ekkor megkapta a szovjet vízumot, de kellett egy érvényes útlevél is. Nagybátyám, Jászi Oszkár közbenjárására Benesék adtak neki egy ügynevezett vörös útlevélet, amelybe be tudták nyomni a vízumot. Így ment ki 1936 tavaszán a Szovjetunióba.

Az elindulás időpontjára pontosan nem emlékszem, de arra igen, hogy azt írta, hatvanadik születésnapján, március 22-én érkezett meg Moszkvába. Két éven át sűrűn és nyugodtan leveleztünk, 37 levelet őriztem meg tőle. Csomagokat is lehetett küldeni minden megkötöttség nélkül. Egyik levelében például azt írta, hogy szedjük össze detektívkönyveket, amennyit csak tudunk, és küldjük ki, mert az ottani elvtársaknak csupán a sakkozás nyújt kikapcsolódási lehetőséget, s ez a könnyű, magyar nyelvű irodalom nagyon jól jönne. Így hát húszkilós csomagokban küldtünk Moszkvába könyveket.

1938. február 20-án kaptam tőle az utolsó levelet. És akkor, mintha elvágták volna, se levél, se üzenet, se értesítés. Az utolsó levél éppen olyan nyugodt volt, mint a többi. . . Utolsó fényképét Moszkvából egy egyszerű fakerebben küldte, még bocsánatot is kért, hogy izléseőbb keretet nem sikerült találnia.

Amit élete azután következő, utolsó szakaszáról tudunk, az majdnem mind csak feltételezés.

A különböző forrásokból származó információtöredékeket összerakva csaknem bizonyosra vehető, hogy az ügynevezett tizperces perek áldozatául esett. Ezek során az ítélet vagy internálás, vagy halál szokott lenni. Ő is egy ilyen bíróság elé került. Egyesek szerint valahol Murmanszk környékén egy fogolytáborba került, ott élt néhány évig, ezután belehalt. Mások szerint az ítélet után mindjárt kivégezték.

Minden Magyarországról kikerült elvtársat szigorú gyanú övezett. Ha nem volt párttag – mint például *Dienes László* –, akkor nem történt semmi baja. A párttagok szinte kivétel nélkül mind eltűntek. Akkoriban tűnt el *Molnár Renée* is – *Molnár Erik* testvére –, aki *Sallainak* és *Fürtsnek* volt itthon a védője. Azután a kommunista földműves mozgalom egyik vezetője, *Vági elvtárs* is. Itthon tíz évet ült. Azokban a napokban találkoztam vele Pesten, amikor kiszabadult. Néhány nap múlva kiment, s ő is eltűnt.

Reméltem, hogy 1945 után pontosan tisztázódik minden, de nem így történt. Apám testvére, Imre nagybátyám az akkor hazaérkezett *Dienes Laci* bácsitól kapott bizonyos értesüléseket, de csak az első évekről. *Sík Endre* azt írta egyik könyvében, hogy reggelente rendszeresen találkoztak apámmal egy bizonyos Moszkvai kávéházban. Egyszer belépett egy magyar újságíró, s odaszólt neki: „Madzsart már hiába várod! Elvitték, hisz’ rendőrspicli volt”. *Sík Endre* hozzáteszi, hogy még aznap éjjel ezt az embert is letartóztatták, s ő sem került többé elő.

Él itt Kassán egy *Winkler* nevezetű bácsi. Kilencven-egynéhány éves. Annak idején ő is kiszökött. Őt is internálták. 1947 táján visszajött, s azt mondta, hogy az internáló táborban találkozott apám második feleségével (tudtuk

róla, hogy odakint megnősült), aki teljesen zavart volt, állítólag belcőrrült a kínzásokba. Akkor ők már tudták, hogy apám nem él. Ez 1942-43-ban lehe-

tett. Mások szerint talán '44-ben halt meg. Biztosat tehát ma sem tudunk élete utolsó szakaszáról mondani.

Alacsony termetű, astheniás testalkatú ember volt. Sokat sportolt, elsősorban a turisztikát szerette és az evezést. Ebben még díjakat is nyert. Nem volt beteges. Hangja kellemes bariton volt. Kitűnő hallással rendelkezett, tisztán énekelt. Fiatal korában, családjunk még gondtalanabb időszakában sokszor kísértem zongorán. Német klasszikusokat — s már akkor — *Bartók*- és *Kodály*-gyűjtéseket énekelt a leggyakrabban.

Különös „szokásai” nem voltak. Azt tartotta, hogy ezek gátolják az ember cselekvőképességét: bárhol kell tudni aludni, bármit meg kell tudni enni. Ha éppen kéznél volt egy cigaretta, rágyújtott, de bármédig meg tudott lenni nélküle. Az öltözködésre nem sokat adott. Komoly volt, ha munkáról volt szó, különben tele volt humorral. Vitába csak azzal szállott, akit arra érdemesnek tartott, korlátolt emberekre ráhagyott minden badarságot. Jó közügyessége volt. Értett a zárakhoz, tűzijátékokat készített, s ebédet is főzött, ha kellett.

A világon minden érdekelte — természetesen elsősorban a természet- és társadalomtudomány. Mégsem vészelt el a részletekben, mert a lényeket mindenütt meglátta. Ez a lényeglátás volt talán egyik legnagyobb erénye. Ezért voltak oly' népszerűek előadásai, logikusok érvelései.

Céljaiban mindig hitt, és bízott munkája sikerében. Fanyar mosolya mögött sok szeretet és az emberek iránti bizalom rejtőzött. Bizalma a Szovjetunió iránt tántoríthatatlan volt, ott remélte az általa óhajtott humánus, igazságos társadalmi rend meglelését. . .

Vannak talán, akik azt gondolják, hogy apám neve után praktikus előnyeim származtak az életben. Ez soha nem volt így, hiszen 1920 óta Kassán élek, s itt 1945 után sem lett a Madzsar névnek „kultusza”. Miért is lett volna? Az viszont örömmel tölt el, hogy Magyarországon kegyelettel őrzik apám emlékét.

Lejegyezte: *FANCSIK JÁNOS*

VILÁG PROLETÁRISZ EGYESÜLETÉNEK

KOMMUNISTA KÖNYVTÁR

BUCHARIN NIKOLÁJ:

**AZ IMPERIALIZMUS
DIKTATURÁJÁTÓL
A PROLETÁRDIKTATURÁIG**

FORDITOTTA: RAJCZY REZSÓ

ÁRA 1.50 KOR.

**BUDAPEST 1919
KIADJA A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA PÁRT**